बुटवल नगरपालिकाका लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था, कारण र प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागको

स्नातकोत्तर तह दोस्रो बर्षको दशौँ

पत्रको प्रयोजनको लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

श्रीजना ज्ञवाली

रोल नं. ४४ (०६१/०६२)

समाजशास्त्र/ मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र/ मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

नेपाल

सिफारीस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तीको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि श्रीजना ज्ञवालीद्वारा **'बुटवल नगरपालिकाका लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था, कारण र प्रभाव'** विषयमा तयार पारिएको शोधपत्र मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

मधुसूदन शर्मा सुवेदी

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

मितिः २०६४/१०/.....

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तीका लागी श्रीजना ज्ञवालीद्वारा प्रस्तुत **'बुटवल नगरपालिकाका लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था, कारण र प्रभाव'** विषयक शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तीको लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

विभागीय प्रमुख ____________

(डा. ओम गुरुङ्ग)

आन्तरिक परीक्षक ____________

(मधुसूदन शर्मा सुवेदी)

बाह्य परीक्षक ____________

डा. कृष्ण बहादुर भट्टचन

मितिः २०६४/१०/.....

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि आदरणीय गुरु मधुसूदन शर्मा सुवेदीको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । शोधशीर्षकको चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरुप तयार पार्दासम्म आइपरेका विभिन्न शैक्षिक समस्याको हल गर्न र विभिन्न चुनौतीहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्गनिर्देश गराएर अघि बढ्न उत्प्रेरित गरी आ°ना व्यवहारिक कार्यव्यस्ततालाई थाती राखेर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधविषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने समाजशास्त्र/ मानवशास्त्र केन्द्रीय विभागप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । आ°ना अमूल्य विचार दिने विभागका अन्य आदरणीय गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञ छु ।

इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि जीवनमा सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक उपदेश दिँदै आर्थिक र व्ययवहारिक समस्यासँग जुधेर आ°नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउनु हुने आदरणीय वुवा टंकनाथ ज्ञवाली तथा आमा गीता ज्ञवालीप्रति आजन्म ऋणी छु साथै कदमकदममा साथ दिने मेरो परिवारप्रति सदैव आभारी छु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा सहयोग गर्ने बुटवल नगरपालिका कार्यालयका प्रशासन अधिकृत डोलराज पौड्याल ज्यू, गैर सरकारी संस्थाहरु नौलो घुम्ती नेपाल बुटवलका कार्यक्रम संयोजक श्री राजेन्द्र बन्धु अर्याल ज्यू, नार्गाजुन डेभलपमेन्ट कम्युनिटि बुटवलका कार्यक्रम संयोजक श्री ललित कुमार खड्का ज्यू प्रंति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी साहारा लागुपदार्थ उपचार र पुनर्स्थापना केन्द्रका कार्यक्रम संयोजक प्रसाद मल्ल ज्यू प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । अध्ययनको क्रममा तथ्यांक संकलन गर्न आवश्यक सहयोग गरिदिनुहुने साथी सागर, दुर्गा, लक्ष्मीलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस शोधपत्रलाई छिटो छरितो रुपमा टाइपिङ् गरिदिने श्री गोकर्णप्रसाद अर्याललाई यथेष्ट धन्यवादज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि समाजशास्त्र/ मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेस गर्दछु ।

श्रीजना ज्ञवाली

समाजशास्त्र मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

शैक्षिक सत्र २०६१/ ६२

मितिः २०६४/१०/....

विषयसूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	
स्वीकृति पत्र	
कृतज्ञता ज्ञापन	
विषयसूची	
तालिका सूची	
संक्षिप्त शब्द	
अध्याय- एक	१-९
अध्ययनको परिचय	१
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study)	१
१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objectives of the Study)	६
१.४ अध्ययनको महत्व (Significance of the Study)	७
१.५ शोधपत्रको संरचनात्मक रुपरेखा	८
अध्याय-दुई	१०-२३
सन्दर्भ सामाग्रीको पुनरावलोकन	१०
२.१ लागुपदार्थ दुव्यर्सनको सुरुवात	१०
२.२ लागुपदार्थ के हो ?	११

२.३ लागुपदार्थको प्रवृति १३

२.४ लागुपदार्थको वर्गीकरण १६

२.५ लागुपदार्थ दुर्व्यसनका कारणहरूः (Causes of Drugs Abuse) १७

२.६ लागुपदार्थबाट हुने आर्थिक र सामाजिक असरहरू (Economic and social Effects of Drugs) १८

२.७ दशौँ योजनामा लागुपदार्थ नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्था १९

२.८ केहि प्रमुख लागुऔषधहरूको चिनारी २१

अध्याय – तीन २४–२८

अनुसन्धान विधि (Methodology) २४

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य २४

३.२ अनुसन्धान ढाँचा २५

३.३ नमूना छनोट २५

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत २६

३.५ तथ्यांक संकलनका उपकरणहरू २६

३.६ तथ्यांकको विश्लेषण प्रस्तुतीकरण २८

३.७ अध्ययनको सीमाङ्कन २८

अध्याय – चार २९–३२

अध्ययन क्षेत्रको परिचय २९

अध्याय–पाँच ३३–६५

तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रश्तुतीकरण ३३

५.१ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीहरूको सामाजिक र अर्थिक अवस्था (Socio-Economic Condition of Drug Users) ३३
५.१.१ उमेरगत आधारमा लागुपदार्थ दुर्व्यसनको बनोट ३३
५.१.२ जातिगत आधारमा लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको बनोट ३४
५.१.३ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको शैक्षिक स्थिति ३५
५.१.४ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको वैवाहिक स्थिति ३६
५.१.५ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको पारिवारिक संरचना ३६
५.१.६ पेशागत आधारमा लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको स्थिति ३७
५.१.७ धर्मको आधारमा लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको स्थिति ३८
५.२ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीका कारणहरू (Causes of Drug User) ३८
५.२.१ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको बाबु-आमा जीवित भएको वा नभएको ३८
५.२.२ पारिवारिक वातावरणको आधारमा दुर्व्यसनी ३९
५.२.३ बाबु-आमाबाट प्राप्त माया ममताको आधारमा दुर्व्यसनी ३९
५.२.४ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीले गल्ति गर्दा बाबुआमाबाट पाउने प्रतिक्रिया ४०
५.२.५ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीका बाबु-आमा बीचको सम्बन्ध ४१
५.२.६ दुर्व्यसनीले बाबु-आमाबाट प्राप्त आर्थिक सहयोग ४१
५.२.७ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको पढाई प्रति बाबु-आमाको चासो ४२
५.२.८ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको परिवारको आर्थिक स्थिति ४३
५.२.९ दुर्व्यसनीले लागुपदार्थ सेवन गर्न शुरु गरेको उमेर अवधि ४३
५.२.१० दुर्व्यसनीले पहिलो पटक लागुपदार्थ लिनुको कारण ४४

५.२.११ पहिलो पटक सेवन गरेको लागुपदार्थको वनोट ४५

५.२.१२ लागुपदार्थ सेवन गर्ने स्थान ४६

५.२.१३ लागुपदार्थ प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने पैसा जुटाउने माध्यम ४७

५.२.१४ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीले लागुपदार्थ प्राप्त गर्ने ठाँउ ४८

५.२.१५ लागुपदार्थ सेवन गर्छ भन्ने कुरा दुर्व्यसनीको परिवारलाई थाहा भएको वा नभएको आधारमा ४९

५.३ लागुपदार्थ दुर्व्यसनीहरूको परिवार र समाजमा परेको असर (Effects of Drug Users in Family and Society) ४९

५.३.१ दुर्व्यसनीका अभिभावहरूको प्रतिक्रिया ४९

५.३.२ दुर्व्यसनीको कारण स्वास्थ्यमा परेको असर ५०

५.३.३ लागुपदार्थ दुर्व्यसनी भएपछि दुर्व्यसनीको परिवारमा परेको असर ५१

५.३.४ लागुपदार्थ दुर्ब्यसनी भएपछि दुर्ब्यसनीको परिवारसँगको सम्बन्ध ५१

५.३.५ दुर्व्यसनीले लागुपदार्थ सेवन गर्ने समय ५२

५.३.६ दुर्ब्यसनीले लागुपदार्थ सेवन गर्ने माध्यम : ५३

५.३.७ दुर्व्यसनीले सिरिन्जबाट लागुपदार्थ लिदा प्रयोग गर्ने सुई ५४

५.३.८ लागुपदार्थको दुर्व्यसनी भएपछि दुर्व्यसनीको जीवनमा भएका परिणाम ५५

५.३.९ उपचार पछि आफ्ना जीवनमा आएको परिवर्तन ५६

५.३.१० यस संस्थाबाट निस्केपछि पुनःलागुपदार्थ प्रयोग गर्ने र नगर्ने आधारमा ५७

५.३.११ दुव्यर्सनबाट टाढा रहन गर्नुपर्ने उपाय ५७

अध्याय-छ ६६–७२

सारांश, निष्कर्ष तथा सुझावहरू ६६

६.१ सारांश ६६

६.२. निष्कर्ष ६९

६.३ अनुसन्धानले उठाएका सुझावहरू ७१

सन्दर्भसामग्री

परिशिष्ट

तालिकासूची

तालिका नं. विषय	पेज नं.
१ उमेरगत आधारमा दुर्व्यसनी	३४
२. जातिगत आधारमा लागुपदार्थ दुर्व्यसनी	३५
३. दुर्व्यसनीको शैक्षिक स्थिति	३६
४. पेशागत आधारमा लागुपादर्थ दुर्व्यसनीको स्थिति	३७
५. लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको बावु-आमा जीवित भएको वा नभएको स्थिति	३८
६. पारिवारिक वातावरणको आधारमा दुर्व्यसनी	३९
७. बावुआमाबाट प्राप्त माया ममताको आधारमा दुर्व्यसनी	४०
८. लागुपदार्थ दुर्व्यसनीले गल्ति गर्दा वावुआमाबाट पाउने प्रतिक्रिया	४०
९. दुर्व्यसनीका वावुआमा बीचको सम्बन्ध	४१
१०. पकेट खर्चको लागि बावुआमाबाट पाउने आर्थिक सहयोग	४२
११. दुर्व्यसनीको पढाईप्रति बावुआमाको चासो	४२
१२. दुर्व्यसनीको परिवारको आर्थिक स्थिति	४३
१३. दुर्व्यसनीले लागुपदार्थ शुरु गरेको उमेर	४४
१४. पहिलोपटक लागुपादार्थ लिनुको कारण	४५
१५. लागुपदार्थ सेवन गरेको लागुपदार्थ	४६
१६. लागुपदार्थ सेवन गरेको स्थानको विवरण	४७

१७. लागुपदार्थ प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने पैसा जुटाउने माध्यम ४७

१८. दुर्व्यसनीले लागुपदार्थ प्राप्त गर्ने ठाउँको विवरण ४८

१९. लागुपदार्थ सेवन गर्छ भन्ने कुरा दुर्व्यसनीको परिवारलाई थाहा भएको र नभएको आधारमा ४९

२०. लागुपादर्थ सेवन गर्छ भन्ने कुरा थाहा पाएपछि अभिभावकले दिएको प्रतिक्रिया ५०

२१. लागुपदार्थ दुर्व्यसनीको कारण स्वास्थ्यमा परेको असर ५०

२२. लागुपदार्थ दुर्व्यसनी भएपछि दुर्व्यसनीको परिवारमा परेको असर ५१

२३. लागुपदार्थ दुर्व्यसनी भएपछि दुर्व्यसनीको परिवारसँगको सम्बन्ध ५२

२४. लागुपदार्थ दुर्व्यसनीले लागुपदार्थ सेवन गर्ने समय ५३

२५. लागुपदार्थ दुर्व्यसनीले लागुपदार्थ सेवन गर्ने माध्यम ५३

२६. दुर्व्यसनीले सिरिन्जबाट लागुपदार्थ लिंदा प्रयोग गर्ने सुई ५४

२७. लागुपदार्थको दुर्व्यसनी भएपछि दुर्व्यसनीको जीवनमा भएको परिणामहरुको विवरण ५५

२८. उपचारपछि आ०नो जीवनमा आएको परिवर्तन ५६

२९. पुनः लागुपदार्थ प्रयोग गर्ने र नगर्नेको आधारमा ५७

संक्षिप्त शब्द (Abbreviation)

AIDS : Acquired Immuno Deficiency Syndrome

CBS : Centre Bureau of Statistics

DAC : Drug Abuse in Communities.

DADRP : Drug Abuse Demand Reduction Program

DCP : Drug Control Program

DFID : Department for International Development

DST : Drug Substitution Theapy

DUs : Durg Users

GFATM : Global Fund Against AIDS, Tuberclosis and Maleria

HIV : Human Immuno Deficiency Virus.

HR : Harm Reduction

ICC : Infor
mation and Counselling Center

IDUs : Injecting Durg Users

INGOs : International Non govermental Orzanizations

MOHA : Ministry of Home Affairs

MSA	:	Management and support Agancies
NA	:	Narcotics Anonymous
NCASC	:	National Central for AIDS and STD Control
NDC	:	Nagarjun Development community
NGB	:	Naulo Gumti Butwal
NGOs	:	Non Govermental Orzanizations
PDUs	:	Poly Drug Users
UNDP :	United Nation Development Program	
UNICEF	:	United Nation Children Fund
UNODC	:	United Nation Office of Drug Crime
WHO	:	World Health Organization